

Emil Heršak

*Institut za migracije i narodnosti**Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb*

Primljeno: 26. 11. 1992.

**NAJSTARIJI PRIMJERI RASELJAVANJA (DEPORTACIJE)
STANOVNIŠTVA****SAŽETAK**

Donji tekst iznosi nekoliko ključnih primjera raseljavanja (deportacije) stanovništva u starom vijeku. Radi se o preglednom radu koji je zapravo dio jedne opširnije autorove studije o različitim migracijskim pojavama u prošlosti, koja ima kao krajnji cilj da pokuša odrediti najvažnije socioantropološke značajke migracijskog procesa. Iz navedenih primjera raseljavanja stanovništva može se zaključiti da se radi o arhaičnom migracijskom obrascu, koji je već u starom vijeku, bez obzira na mnoge specifične aspekte (primjerice, deportacija robova i naseljavanja tzv. "barbarskih" plemena), poprimio neka bitna obilježja koja se još uvijek javljaju u suvremenom svijetu.

Masovno, uglavnom prisilno raseljavanje pokorenih i podaničkih naroda, od drevnosti sve do nedavne prošlosti, postalo je sastavnim dijelom mnogih carskih (velikodržavnih) politika. U većini komentara ta vrlo važna pojava označuje se nazivom *deportacija* (prema latinskom glagolu *deportare*: "odnijeti", "odvesti").

Deportacije su počele, kao popratne pojave ratovanja, čim je prestala arhaična praksa ubijanja svih ratnih zarobljenika. U stanovitom smislu preteče prisilnih deportacija bile su otmice žena. No već u egipatskom Starom kraljevstvu zabilježena su i oveća preseljavanja muškaraca. Izvori kažu da je osnivač Četvrte dinastije, Snefru (oko 2700. prije n.e.), uhvatio u svom nubijskom pohodu 7.000 ljudi (i 200.000 grla stoke!) — a zatim je pošao na Libiju i priveo u Egipat 1.100 zarobljenika (uz mnogo stoke) (Виноградов 1989: 158). Na početku drugog tisućljeća prije n.e., Usertsen III iz Dvanaeste dinastije (grč. Sesostris) postavio je kamenu stelu kod Semne u Nubiji na kojoj je, uz ostalo, kazao: "Zarobih njihove [tj. nubijske] žene, odvedoh njihove ljude..." (Barocas 1987: 195; Montet 1970: 129). Faraoni Novog kraljevstva, tijekom svojih azijskih osvajanja, također su odvodili poražene neprijatelje. Tako je veliki ratnik Tutmosis III odnio, nakon pobjeda nad palestinskim gradom Megido, 340 "živih zarobljenika" (i bogat ratni plijen), dok je iz čitave

gornje Sirio-Palestine, prema sačuvanom inventaru, odveo 2.503 osobe (od toga 1.796 muških i ženskih robova), te oko dvadeset pet tisuća grla stoke (većinom ovce) (v. Pritchard 1973: 180—181). Poslije su vazalni kneževi Palestine sami slali zarobljenike i žene u Egipat — ili kao znak vjernosti, ili "po narudžbi".¹ Treba spomenuti i slanje visokorođenih talaca na egipatski dvor, djecu podređenih vladara koja su bili odgojena u faraonskom domu "kako bi služili gospodarima i stali blizu vrata kralja" (Aldred 1988: 116).

Sporadična preseljenja što su ih provodili ili poticali Egipćani, po veličini kontingenata i svrsi nisu, međutim, predstavljala neku sustavnu deportacijsku politiku (usp. Moscati 1978: 114). Sve je to bivalo više manje radi prestiža ratnika, vezivanja vazala, ili u skladu s efektivnom potražnjom za robovima. Jasno, i doprema robova svakako ulazi u kontekst deportacije, ali društva poput staroegipatskoga, u kojima su prevladavali "helotski" odnosi, dugo su imala ograničenu potrebu za stranim robovima. Štoviše, Egipćani nisu koristili sve zarobljenike kao dopunsku radnu snagu. Za tu su ulogu rabili uglavnom samo Azijce, i to poglavito u obrtu i u tkalačkim radionicama. Zarobljeni Nubijci i Libijci bili su uvršteni u vojsku, iako je vojska u početku imala dvostruku funkciju: da brani granice i da radi u sinajskim i drugim rudnicama. Od Srednjeg kraljevstva (ili još prije) pripadnici pokorenih Međaja iz sjeverne Nubije vršili su čak policijske funkcije u Egiptu, pa je nakraju njihov etnonim postao i opći naziv za policiju. Broj stranih robova u Egiptu poprimio je veće razmjere tek u Novome kraljevstvu, kad su kraljevi dijelili na tisuće mahom azijskih zarobljenika hramovima i najistaknutijim vojnicima. U to vrijeme strani robovi počeli su se koristiti također i za poljske radove. (Виноградов 1989: 157, 265, 273—274; Aldred 1988: 84, 149—150)

Običaj masovnog raseljavanja pokorenih (ili podaničkih) naroda zapravo su prvi uveli Hetiti. Šireći svoje carstvo, postupali su na tipičan način. Najprije bi pozvali neprijatelje da dobrovoljno polože oružje; ako bi potonji pružali otpor, navalili bi silom na njihov grad, opljačkali ga i spalili, prokleli ponekad i zemlju na kojoj je stajao — a sve stanovnike, zajedno sa stokom, preselili bi u Anatoliju, te podijelili kao "kmetove" hetitskim časnici i uglednicima. Ukoliko bi se napadnut vladar predao, Hetiti su ga u pravilu "podredili na njegovu mjestu", a to znači da bi sklopili s njime savez o vazalstvu, i vratili mu vlast. Ali ni to nije spriječilo barem djelomično raseljavanje stanovništva. U jednom izvoru, Muršili II (345—1325), sin i nasljednik znamenitoga Šuppiluliume, kaže da je prvo "podredio na mjestu" pobunjenu državu Arzawu, i potom priveo 66.000 zarobljenika na svoj dvor, a da se pritom "nije moglo izbrojiti" koliko su ljudi i plijena njegovi vojnici odveli u hetitsku

1 Primjerice, jeruzalemski vladar ^cAbdu-Heba vidio je za shodno pokloniti faraonu Ehnatonu dvadeset djevojaka i osamdeset zarobljenika (Pritchard 1973: 272). Zanimljiva je narudžba koju je Gezerski knez Milkilu primio od Ehnatona u kojoj faraon traži četrdeset prilježnica, koje su zbog ponudene cijene — četrdeset šekela srebra ponaosob — morale biti "bez mrlje" (*ibidem* 268).

prijestolnicu Hattušu. Sumerski ideogram koji u navedenom tekstu označuje zarobljenike: NAM.RA (čitano *anuvala* na hetitskom), imao je smisao "deportirani". Iz ugovora što su ih Hetiti sklapali s podaničkim vladarima proizlazi da vazali nisu smjeli primiti natrag ni svoje vlastite "deportirane" ukoliko bi se ovi vratili bez dopuštenja hetitskoga kralja. Općenito svi bjegunci, bez obzira na njihovo porijeklo, morali su se vraćati hetitskom kralju.² Optužba za neizručivanje bjegunaca poslužila je Hetitima kao najčešći izgovor za pokretanje ratova. Inače, prema mišljenju Gurneyja, Hetiti su se osobito trudili da moralno opravdavaju svoje ratne pothvate, a iz pobjedničkih izvješća "potpuno" su izostavljali opise mučenja i okrutnosti. (Gurney 1978: 113—116; Гиоргадзе 1989: 231)

Što su Hetiti započeli, Asirci su nastavili s mnogo manje "nježnosti" i u mnogo širim razmjerima. Njihov agresivni izlaz u prvi plan bliskoistočnih zbivanja upada u razdoblje velikih previranja: seoba pomorskih naroda na sjeveru, raspada i slabljenja okolnih država, prodora iranskih plemena s istoka i aramejskih s juga i jugozapada. U to vrijeme aramejski Kaldejci naselili su donju Mezopotamiju, i postupno preuzeli sve veću ulogu u životu Babilonije. U takvu okviru asirski kraljevi utvrđivali su svoju vlast politikom terora. Njihove čete razarale su gotovo sve pred sobom. Ubijale su i sakatile, uzimajući golem danak od poraženih. U opisu svojih zgoda, Salmaneser I (1274—1245) tvrdi da je jednom prilikom zarobio 14.400 neprijatelja — i sve ih oslijepio. Njegov nasljednik Tukulti-Ninurte (1244—1208) odveo je 28.800 vojnika nakon vojne na područje Hetitskog carstva. Za sebe je uzeo drevni naslov: "car Sumera i Akada", polagajući pravo, kao što su to činili nekadašnji vladari, na danak "četiriju strana svijeta". Pljačke i pohodi nastavljali su se redovito svake godine. Međutim, Asirci nisu još u to vrijeme sustavno deportirali ljude. U Asiriju su slali uglavnom samo izučene obrtnike (v. Якобсон 1989: 206—207).

Na prijelazu iz drugog u prvo tisućljeće prije n.e. asirska je moć oslabila, no zatim su Adadnirari II (912—891) i njegov unuk Ašurnarsipal II (883—859) pokrenuli novo razdoblje ekspanzije. Predvođeni Ašurnarsipalom, Asirci su 876. izbili na Sredozemlje, gdje je kralj obredno "oprao svoje oružje u dubokom moru" i ubrao

2 Primjerice u ugovoru između Šuppiluliume (tj. "Sunca" i "kralja Hattija") i amorejskog vladara Azirasa stoji slijedeće: "Deportirane iz onih zemalja što ih je Sunce preselio — deportirane iz huritskih zemalja, deportirane iz zemlje Kinze, ...iz zemlje Niye ...iz zemlje Nuhassi — [ako] iz Hattuse bilo tko, muškarac ili žena, pobjegne i dođe u tvoju zemlju, ti nećeš reći: 'Istina! [Ja] sam pod uredno zaprisegnutim ugovorom, ali [ne] mogu nikako znati gdje se u mojoj zemlji [skrivaju]'; Aziras, ćeš [ih] uhvatiti i predati kralju zemlje Hattija." Aziras je morao predati Šuppiluliumi i svakoga tko bi govorio loše o "Suncu", a zatim, kaže se u tekstu: "Također ljude iz zemlje Amurru koji boravi u zemlji Hatti, bilo da bude plemić ili pučanin Azirasove zemlje, bilo da bude [podanik] kralja Hattija — ako kralj zemlje Hatti po[vrati] ga tebi, zadrži ga. Ali ako ga kralj zemlje Hattija ne vrati, on pobjegne [i] dođe k tebi, [ako...] ti, Azi[ras, ne] uhvatiš [ga] i predaš ga kralju zemlje Hatti, time ćeš prekršiti ugovor." Amorejski vazal morao je izručivati hetitskom kralju i sve Hetite koji bi se sklonili kao bjegunci u njegovoj zemlji (Pritchard 1975: 44—45).

danak od Tirana, Sidonaca i drugih sirijskopalestinskih naroda (Pritchard 1973: 188; Якобсон 1989b: 29). Dvije godine poslije, Ašurnarsipal je dovršio gradnju svoje nove prijestolnice u Kalahu (današnji Nimrud). Na kamenom natpisu iz zbornice kalaške palače, poznatom po opisu divovske gozbe prilikom svečanog otvorenja grada, asirski kralj kaže da je nastanio Kalah ljudima iz svih zemalja što ih je osvojio, i da je uređio i druge gradove što su za vladavine njegovih otaca postali "gomile otpada", i u njima naselio mnoštvo ljudi, te da je u cjelosti "...dodao zemlju zemlji Asirije, *mnoge* ljude njezinu narodu" (Pritchard 1975: 100—103). Ali sve se to postiglo, kao i prije, mačem i grabežom, tako da su priključene pokrajine ostale puste, ne davajući više prihoda. Osim toga i sami Asirci stradavali su zbog rata i epidemija, a jak otpor počele su im pružati aramejska savezništva u Siriji i huritsko-armenska država Urartu u Anatoliji, spomenuta prvi put u doba Ašurnarsipala II (Якобсон 1989b: 30; Дьяконов 1989: 54). Ipak, idući kralj, Salmaneser III (858—824), nastavio je u stilu svog prethodnika. U prvoj godini vladanja sukobio se s aramejskim saveznicima i odveo 14.600 zarobljenika. U šestoj godini pobio je tek nešto manji broj Aramejaca u boju kod rijeke Oronta (Pritchard 1973: 189—191). Za vladavine Salmanesera, njegova unuka Adadnirarija III (811—781) i njegova tri sina, Asirci su vodili borbe i na istoku, s medijskim i manejskim plemenima oko jezera Urmieh, i sve do Kaspije. Međutim, u osvojenim pokrajinama, i samoj Asiriji, izbile su pobune, koje su dovele naposljetku — pod Tiglatpileserom III (744—727) — do promjene državne politike (Якобсон 1989b: 30—31). Neki zapravo smatraju Tiglatpilesera pravim tvorcem Asirskog carstva (Roux 1986: 282).

Među osnovnim zadacima koje je Tiglatpileser III morao riješiti bilo je naseljavanje opustošenih provincija radi konsolidacije carstva. U tome su mu poslužile deportacije, i to ujedno kao način slamanja otpora pokorenih naroda i kao modus demografske obnove. Na početku svog kraljevanja, pošto je osigurao vlast nad Babilonom, ovaj je vladar odveo brojne kaldejske zarobljenike u Asiriju. Zatim je krenuo na Medijce i Perzijce, te deportirao 65.000 njihovih ljudi na zapad. Godine 742. i 741. preselio je 30.000 Sirijaca na Zagros, i 18.000 Aramejaca s lijeve obale Tigrisa u sjevernu Siriju. Stari zavjet govori o masovnom odvođenju stanovništva sa šireg područja Galileje (Kr II: 15, 30), a u asirskom izvoru Tiglatpileser kaže da je odnio i "sav Israel" ("zemlju Omrija", *Bit Humri*). U idućem desetljeću razbio je protuasirski savez u Siriji, zauzeo središte otpora Damask (732), te stigao gotovo do granice Egipta. Također je ponovno intervenirao u Babiloniju, odakle je odveo 154.000 Kaldejaca. (Якобсон 1989: 31, 33; Roux 1986: 284—286; Palou i Palou 1978: 24; Pritchard 1973: 194)

Istu "migracijs' u" politiku nastavio je car Sargon II (721—705). Kad se u prvoj godini njegove vladavine pobunio podanički kralj Izraela, Sargon je zauzeo izraelsku prijestolnicu Samariju, te deportirao 27.290 ljudi u Asiriju i Mediju (usp. Kr II 17,

6). Prema vlastitom kazivanju, Samariju je navodno izgradio "bolje nego što je bila", nastanivši u nju nove ljude. Kao i Tiglatpileser, Sargon je ratovao s uspjehom protiv Medijaca, i preseljavao istočne zarobljenike na zapad. U jedanaestoj godini njegove vlasti, kralj filistejskog grada Ašdoda pokušao se odmetnuti od Asirije. Sargon ga je dao svrgnuti i stavio njegova brata na prijestolje. No neki "Hetiti" pokrenuli su pobunu i izabrali za kralja nekog Grka (*Ia-ma-ni*). Sargon je odmah pošao u napad. Grk se sklonio u Egipat. Asirac je potom zauzeo gradove Ašdod, Gat i Asdudimmu, i odveo likove njihovih bogova, članove kraljeve obitelji, dvorsko blago i brojne stanovnike. Na mjestu deportiranih naselio je ljude iz istočnih pokrajina, koje je proglasio asirskim podanicima kako bi, prema njegovim rječima, "vukli uzde [njegova] jarma". (Pritchard 1973: 195—198; Lemaire 1985: 50; Palou i Palou 1978: 25; Moscati 1978: 78)

Kad se Sanherib (704—681) popeo na asirsko prijestolje vratio se režim grube sile. Novi je car najprije napadao donju Mezopotamiju (kralja Kiša) i priveo 208.000 kaldejskih zarobljenika u Asiriju. Malo poslije, narodi Sirije i Palestine otkazali su poslušnost, računajući na pomoć od Egipta, gdje je tada vladala tzv. etiopska (dvadeset peta) dinastija. Sanherib je zapisao u svojim analizama da Sidkija, kralj Aške-lona, i Ezekija, kralj Judeje, nisu htjeli pokleknuti pod njegovim "jarmom". Prvog je smjesta deportirao u Asiriju, zajedno s njegovim obiteljskim bogovima i svom porodicom. No protiv Ezekija vodio je opsadni rat, u kojemu je istjerao 200.150 ljudi iz četrdeset i šest jakih gradova i "bezbrojnih" sela. Judejski kralj napokon je zatražio mir, te poslao u Asiriju svakojako blago, uključivši i vlastite kćeri. Nakon toga Sanherib je pošao na Egipat, ali neka tajnovita pošast (Andeo Jahvin prema Starom zavjetu; Kr II 19, 35) desetkovala mu je vojsku. Slijedilo je nekoliko godina mira, pa onda sukob s Elamom i Babilonijom. U osveti Sanherib je 689. uradio dotad nepamćeno djelo: potpuno je razorio sveti grad Babilon. Bacio je hramovske i gradske zidine u Eufrat, odnio likove bogova u Asiriju, i skrenuo čak i tok Eufrata preko razvaline grada! Žitelje je dijelom poklao i dijelom deportirao. Takav čin izazvao je opće zgražanje, pa je na kraju i sâm Sanherib nasilno skončao životom. Nije isključeno da je u tome bio umiješan njegov sin i nasljednik Asarhadon (681—669). Asarhadon je inače obnovio Babilon i ostvario nakanu svoga oca, osvojivši Egipat godine 671. Porazio je vojsku "etiopskog" faraona Taharqija, zauzeo Memfis i "Sve Etiopljane deportirao... iz Egipta, ne ostavljajući nijednoga da [mu] odaje čast." Također je kaznio bivše egipatske saveznike u Siriji (npr. kralja Tira). Sklopio je vazalske ugovore s lokalnim kraljevima, u kojima je uz ostalo zacrtao deportaciju kao kaznu za nevjernost.³ (Якобсон 1989b: 34—37; Roux 1986: 295—303; Pritchard 1973: 199—201; Lemaire 1985: 56—57; Moscati 1978: 74—75; Acquaro 1978: 17)

³ Dobar je primjer ugovor između Asarhaddona i Ramataye, kralja grada Urakazabanu. U tekstu Asarhaddon zahtijeva da vazal bude vjeran ne samo njemu, nego i njegovu sinu i nasljedniku Ašurbanipalu (668—631). Isto tako Ramataya je bio obavezan reći svim svojim potomcima: "Držite se ovog ugovora..."

Može se reći da je obrazac prisilne deportacije upravo u asirskoj povijesti najprije došao do potpunog izražaja. Asirci su morali pribjeći preseljavanju stanovništva kako bi uklonili demografsku i ekonomsku pustoš koju su sami stvorili u osvojenim zemljama. Nadalje, preseljenici, ili prema tadašnjem nazivu *šaknu* ("posaðeni"), postali su glavna radna snaga u carstvu (Якобсон 1989b: 42). Migracijski kontingenti od po stotine tisuća ljudi, u uvjetima kad je ukupno stanovništvo Bliskog Istoka iznosilo jedva sedam milijuna, imali su golem društveni učinak, pogotovu jer su se ponavljali iz godine u godinu. Manji narodi i populacije rijetko napučenih krajeva sasvim su se izgubili. Drugdje je carska migracijska politika ozbiljno načela integralnost lokalnih zajednica, pri čemu su velik značaj imale deportacije vladarskih slojeva i "odvođenje" mjesnih bogova, sve sa svrhom razbijanja žarišta otpora. S druge strane, iskorijenjene skupine, ubačene u tuđe i daleke zemlje, ponekad su (objektivno) postale agenti centralizacije, i tako "vukle uzde [careva] jarma". No stjecajem okolnosti među deportiranima prevladavali su Aramejci, pa se Asirsko carstvo barem u lingvističkom pogledu postupno aramejiziralo, iako je dvorski jezik ostao asirsko narječje akadškoga. Dakako, raseljavanja su uzrokovala i veliko stradanje. Progon iz zavičaja bio je gorak i bolan. Osim poniženja u porazu, mnogi su prognanici umirali na putu do odredišta što su za njih odabrali asirski gospodari (Roux 1986: 284) — i to bez obzira što su Asirci, u vojne svrhe, izgradili odličnu cestovnu mrežu koja je zacijelo prospješila masovne seobe (Casson 1979: 50—51). S preživjelima se postupalo razmjerno dobro (Roux 1986: 284), sukladno potrebi za "helotima". Pa ipak, uspomene o nasilju i krutost režima napokon su okrenule sve pokorene narode protiv Asirije, što je pridonijelo njezinu totalnom slomu. Nakon pada carstva u nizu vanjskih udaraca između 614. i 609. prije n.e. uskoro od Asiraca nije ostalo gotovo ništa (usp. Toynbee 1987 I: 341; Smith 1988: 99—105).

Međutim, asirske deportacije — kao prije toga hetitske — poslužile su kao uzor na Bliskom Istoku. Kraljevi i kneževi kanaanskih, huritskih, aramejskih i drugih državnica na ovom području oponašali su velike careve, seleći kontingente zarobljenika i vlastiti narod iz jednoga kraja u drugi.⁴ Također su sklapali sporazume o izručenju bjegunaca, o čemu dobro svjedoče dva ugovora — jedan između aramej-

da ne izgubite svoje živote, da ne predate svoju zemlju razaranju, da vam narod *ne bude deportiran* (kurziv E.H.)". Na vrlo slikovit način dodaje se dug spisak drugih nevolja i pošasti koje bi se trebale oboriti na vazala ukoliko bi prekršio ugovor: prerana smrt, razne gnjusne bolesti, ratni porazi, propast uroda, glad i kanibalizam, bračni razdor itd. (v. Pritchard 1975: 52—69). Dakako, Asirci su imali dugu tradiciju takvih prijetećih tekstova, i već u ugovoru između Ašurnirarija V (prethodnika Tiglatpilesera) i Mati'ilua, kralja Arpada, nailazimo na riječi: "Ako Mati'ilu sagriješi protiv (ovog) ugovora... Mati'ilu, zajedno s njegovim sinovima, kćerima, službenicima, i narodom njegove zemlje [bit će prognan] iz svoje zemlje, neće se vratiti u svoju zemlju, neće opet vidjeti svoju zemlju." (Pritchard 1975: 49).

4 Tako je Meša Moabac, sredinom devetog stoljeću prije n.e., zauzeo grad Atarat na istoku od Slanog mora i naselio ga izraelskim zarobljenicima iz Šarona i Maharita (Pritchard 1973: 210; v. str. 99, bilj.

ske države Arpad i kralja Katke (v. Moscati 1978. 220), i jedan drugi između Tunipa i huritske države Alalah u gornjoj Siriji. Zanimljivo je da potonji ugovor sadrži možda najstarije "bilateralne" odredbe u povijesti glede zaštite vlastitih migranata na tuđem teritoriju.⁵

I vladari carstva Urartu, sjevernog susjeda i suparnika Asirije, provodili su masovne deportacije. Oko 776. prije n.e. Argišti I sagradio je tvrđavu Erebuni kraj današnjeg Erevana, i tamo nastanio 6.600 zarobljenika iz gornjeg Eufrata i Melitene ("Hatti"), koje je predodredio za pograničnu vojnu službu. Po etničkoj pripadnosti čini se da su većinom bili Protoarmenci. Urartski kralj Sarduri II (760—730?) zatim je u jednom pohodu sa Zakavkazja priveo 12.735 dječaka i 46.600 žena. Inače u svakom pokoljenju Urarćani su privodili stotine tisuća zarobljenika. Najveći dio predavali su kralju, ali mnogi su bili dodijeljeni i vojnicima. Međutim, uvjeti u zemlji nisu bili sazreli za prihvata tako velikih kontingenata radne snage, pa se preko polovine (muških) zarobljenika ubijalo. Od preostalih, neki su se koristili u obrtu, a neki u zemljoradnji (po svoj prilici na asirski način kao "heloti"). Svojevremena taktika bilo je naseljavanje deportiranih ljudi kao vojnike u pograničnim oblastima, gdje ih je puka nužda za samoodržavanje prisilila da se bore protiv neprijatelja Urarta. (Дьяконов 1989: 56, 59)

Vjerojatno najpoznatiji slučaj deportacije u starom vijeku predstavlja tzv. babilonsko sužanjstvo Židova. Progon Židova iz Jeruzalema spada u posljedice šireg sukoba između Babilonije i Egipta oko vlasti u Sirio-Palestini poslije pada asirske sile (v. Дандамаев, Виноградов 1989: 117; Roux 1986: 349—350; Lemaire 1985: 59—61; Harington 1987: 80—81). Do presudnih događaja došlo je kada se judejski kralj Jojakin, na nagovor faraona Neha, odmetnuo od Babilonije, koju je upravo u to vrijeme Kaldejac Nabukodonozor II (605—562) izgrađivao u moćno carstvo. Nabukodonozor je krenuo na Jeruzalem, i nakon kraće opsade 597. zaposjeo grad. Odveo je u Babilon 10.000 Židova, zajedno s kraljem, plemstvom i 7.000 "sposobnih ljudi" (mahom ratnika i izučenih obrtnika: "kovača i bravara"). Na prijestolje je smjestio Jojakinova strica Sidkiju (Kr II 24, 10—17). No desetak godina poslije,

40). Spomenimo još i natpis iz Karatepea u Anatoliji iz devetog (osmog) stoljeća, u kojemu Arzita-wadda, vladar Adane, kaže da je sagradio jake utvrde da bi Danuiti (Danajci?) mogli živjeti u miru, te da je porazio jake države na zapadu, doveo njihove stanovnike na istok, a Danuite naselio na zapadu (Pritchard 1973: 216).

5 Ir-^dIM, kralj Tunipa, specificira Niqmepi, kralju Alalaha: "[Ako obitelji iz moje zemlje] uđu u tvoju zemlju tražeći uzdržavanje, moraš ih uzeti u zaštitu u tvoju zemlju i hraniti ih, (ali) kada god požele [vratiti se] u svoju zemlju, moraš ih skupiti i vratiti u [moju zemlju] i ne smiješ zadržati ni jednu jedinu obitelj u tvojoj zemlji." Oštećen dio teksta što slijedi sugerira da je obveza bila obostrana: "Ako netko iz tvoje zemlje uđe u moju zemlju tražeći uzdržavanje i kaže 'U mom gradu [nema ništa] za jesti [...] ako nije prestupnik, [...] ". Idući je odlomak još više oštećen, ali čini se da govori o zabrani nasilnih deportacija (v. Pritchard 1975: 47—48).

egipatski faraon Wahibre (Hofra; grč. Apries 589—570) pošao je na sjever, osvojio Gazu, Tir i Sidon, te naveo Sidkiju, protivno upozorenjima proroka Jeremije, da se pobuni protiv Babilonaca. Nabukodonozor se vratio 586, zauzeo Jeruzalem, razorio grad i hram, i opet deportirao velik broj ljudi, u prvom redu plemiće i obrtnike. U Judeji je ostavio "male ljude", vinogradare i ratare, kojima je postavio za namjesnika židovskog plemića Gedaliju. Međutim, unatoč obećanju da će vlasti dobro postupati sa svima koji ostanu vjerni babilonskom kralju, u Judeji je nakon nekoliko godina izbila nova pobuna, i namjesnik je bio ubijen. Tada su mnogi, među njim i Jeremija (premda se tome usprotivio), prebjegli u Tafnis, Memfis i druga mjesta u Egiptu (v. Kr II 25, 8—26; Jr 40,7—16; 41—44). Tafnis, odnosno Dafnae na grčkom, bila je pogranična tvrđava na istoku Delte koje se ruševine još i danas nazivaju Kasr el Bint el Jehudi "dvorac Židovove kćerke" (Boardman 1980: 133). Nakon ustanka u Judeji izgleda da su Babilonci (582) izveli još jednu deportaciju, u kojoj su zajedno s Židovima odveli neke njihove amonske i moapske saveznike (Lemaire 1985: 64). Ukupan broj odvedenih u svim trima izgonima teško je odrediti. Pored 10.000 spomenutih 597. godinu, Stari zavjet daje i niži broj od 4.600 (Jr 52, 30). Zacijelo na osnovi tog manjeg broja, dato je mišljenje da su Babilonci 586. odveli desetinu stanovništva Judeje (Вейнберг 1989: 105). Druge procjene za ukupni broj deportiranih kreću se između 15—20.000 i čak 50.000 (Harington 1987: 81; Lemaire 1985: 66; Roux 1986: 449). Ipak, bez obzira na nasilno raseljavanje Judeje, treba reći da je Nabukodonozor zamislio svoje akcije u Sirio-Palestini *u cjelini* kao djelo mira (sic!) (usp. Moscati 1978: 75).⁶

Prema nekim indikacijama, sa židovskim prognanicima postupalo se razmjerno dobro u Babilonu. Nasljednik Nabukodonozora navodno je oprostio judejskom kralju Jojakinu i primio ga na trajno uzdržavanje (Kr II 25, 27—30; Jr 52, 31—34). Osim toga, za razliku od Asiraca, Babilonci nisu raspršili deportirane, nego su ih naselili u relativno kompaktna naselja u središtu Babilonije, što je omogućilo stanovito održavanje običaja i tradicija zajedništva (Lemaire 1985: 66). Jeremija je iz Jeruzalema uputio poslanicu prvim preseljenicima u Babilonu, pokušavajući ih uvjeriti, riječima Jahve, da se sužive i pomire sa svojom sudbinom, sve dok ih Jahva ne bude vratio u staru domovinu.⁷

6 U Wadi-Brissi na području Libanona ostavio je natpis s riječima: "Pod zaštitom Nabua i Marduka, mojih gospodara, poveo sam svoje vojske u Liban. Usrećio sam to područje, iskorišteno svuda svoje neprijatelje. Skupio sam i vratio u njihova sjedišta raspršene stanovnike. Učinio sam što nijedan prijašnji kralj nije učinio: prerezao sam strme gore, presjekao kamenje, otvorio prolaze i izgradio ravnu cestu za cedrove. Učinio sam da žitelji Libana žive zajedno u sigurnosti i da ih nitko ne ometa" (Roux 1986: 351; Moscati 1978: 75—76).

7 "Gradite kuće i nastanite se u njima, sadite vrtove i uživajte urod njihov! Ženite se i rađajte sinove i kćeri! Ženite svoje sinove i udajte svoje kćeri! Množite se da se ne smanjite! Išite mir zemlji u koju vas izagnah, molite se za nju Jahvi, jer na njezinu miru počiva vaš mir! Jer ovako govori Jahve: Istom kad se Babilonu ispuni onih sedamdeset godina, ja ću vas pohoditi te vam ispuniti dobro obećanje da ću vas vratiti na ovo mjesto." (Jr 29, 5—10)

Babilonsko iskustvo ostavilo je dubok trag u židovskoj povijesti. Među potomcima preseljenika došlo je do rascjepa. Jedan njihov dio, privučen realnim izgledima za društveni probitak, sve se više vezivao za život u tuđini, dok je drugi oplakivao izgubljeni zavičaj, gajući u sebi otpor — pa i želju za osvetom! Duhovno stradanje tih prognanika izrazilo se u snažnom pjesničkom obliku u Psalmu 137. Riječi: "Kako da pjesmu Jahvinu pjevamo u zemlji tuđinskoj" ostale su vječit motiv, ne samo za Židove, dok se ogorčenost nad sudbinom uzdigla do vrhunca u završnici: "Kćeri babilonska, pustošiteljica... Blažen koji zgrabi i smrska o stijenu tvoju dojenčad!" Središnji stihovi: "Nek se osuši desnica moja, Jeruzaleme, ako tebe zaboravim! Nek mi se jezik za nepce prilijepi ako spomen tvoj smetnem ja ikada, ako ne stavim Jeruzalem vrh svake radosti svoje!", očitavaju migrantsku dilemu — problem identiteta naspram "radosti" i sile zaborava u stranome svijetu.

Pokušaji da se razriješi ta dilema rezultirali su, dakako, u bitnim filozofskovjerskim pomacima. Između ostalog, religija se oslobodila političkih i prostornih odrednica (usp. Moscati 1978: 239). S druge strane, rodila se ideja o izbjavitelju koji će vratiti Židove u postojbinu. Ali kad je 539. prije n.e. perzijski car Kir II osvojio Babilon, i zatim dopustio Židovima povratak, mnogi su odlučili ostatu u tuđini. Oni koji su se vratili našli su izmijenjenu situaciju. U Judeji, poslije odvođenja plemstva, razvio se vrlo jak sloj slobodnih sitnih seljaka, koji se očvrstio još više za vrijeme perzijske vladavine (Kreissig 1987: 128). U zemlji je bilo i mnogo stranaca (*gerim*). Njihov prodor zapravo je počeo još u doba Davidove države (Вейнберг 1989: 102—103), ali je poprimio šire razmjere u razdoblju asirske i babilonske dominacije, a osobito nakon raseljavanja judejske elite (v. Lemaire 1985: 54, 58, 65). Budući da u takvu kontekstu, i u tadašnjim međunarodnim prilikama, nije bilo moguće uskrsnuti staro kraljevstvo, povratnici su se počeli udruživati u nove općinsko-hramovske zajednice, u prvom redu oko hrama u Jeruzalemu (Вейнберг 1989: 189—190). Preuzeli su i lokalnu upravu u zemlji, a zanimljivo je da su iz Babilonije uveli i aramejski jezik, mada je hebrejski ostao govor "malih ljudi" na selu (Lemaire 1985: 77). Ponovna gradnja Jeruzalemskog hrama počela je već pod Kirom, te nakon prekida za vrijeme njegova sina Kambiza, završila se 515. pod Darijem. Čini se da je u međuvremenu još jedan val židovskih iseljenika stigao u Jeruzalem (Lemaire 1985: 70—71).⁸

⁸ Perzijski vladari inače nisu željeli da povratnici obnove Judejsko (tj. Davidovo) kraljevstvo, ali su uglavnom povoljno gledali na hramovske zajednice, vidjevši u njima moguće uporišta za svoju vlastitu politiku. Do sredine petog stoljeća prije n.e. udio tih zajednica obuhvatio je oko 20% stanovništva Judeje, a poslije se popeo čak na 70%. Dijelile su se na svećeničke i nesvećeničke, od kojih su potonje uključivale ukupno trideset i dva patrijarhalna doma (hebr. *bet-abet*). Članovi tih "domova" smatrali su se slobodnima, mada je bilo i nešto priseljenika bez prava na zemlju, i oko 18% robova. Godine 458—457. perzijski car Artakserks I, da bi dobio njihovu podršku, oslobodio je općinsko-hramovske zajednice od carskih dadžbine, te udijelio im vlastita zakonodavna prava. Prvosvećenik Jeruzalemskog

Tvorac Ahemenidskog carstva, Kir II, na perzijskome Kuraš (559—530), stekao je povijesnu slavu kao mudar, obziran i trpeljiv vladar. I zaista, njegov ukaz kojim je omogućio povratak Židova uklapa se u opću politiku koju je provodio da bi osigurao naklonost svojih podanika. Osvojivši Babilon gotovo bez boja, čemu je imao mnogo zahvatiti lošem vladanju posljednjeg babilonskog kralja — Nabonija (556—539), Kir se predstavio kao izabranik gradskog boga Marduka, i zatim je u ime Marduka repatrirao sve božanske likove i narode koje je Nabonije odveo u Babilon.⁹ Međutim, iako je Kir bez sumnje bio iznimna ličnost u pogledu blagog vladanja i poštovanja tradicija svojih podanika, i on je u nekim slučajevima provodio prisilno raseljavanje. Herodot (I: 76) kaže da je u ratu protiv lidijskog kralja Kreza rasprodao u ropstvo sve žitelje kapadokijskog grada Pterije, te da je istjerao i nedužno okolno stanovništvo iz njihove zemlje. Izgleda da je isto tako postupao s maloazijskom Magnezijom (ibidem I: 161).

Idući ahemenidski carevi također su raseljavali oveće populacije, iako u pravilu tek kao krajnje mjere (Вейнберг 1989: 185). Od Herodota saznajemo da su se grčke kolonije u Libiji, Kirena i Barka, dobrovoljno podredile Kambizu (Kambudži) kad je ovaj (525) osvojio Egipat, ali nakon njegove smrti Barka se navodno odmetnula, pa je perzijski namjesnik Egipta zauzeo grad, i poslao njegove stanovnike novom caru Dariju, koji ih je naselio u Baktriji (Herodotus III:13; IV: 165—67, 200—204). Početkom petog stoljeća stare ere, u vrijeme ustanka u Joniji i prvog perzijskog upada u balkansku Grčku, Darije je deportirao neke druge grčke skupine. Zarobljene Milećane odveo je u mjesto Ampa na ušću Tigrisa, a eubojske Eretrijce, koje je zarobio 490, nastanio je na svom imanju Arderika blizu Suze. Herodot kaže da ni jednim ni drugima nije učinjeno nikakvo dodatno zlo, te da su Eretrijci

hrama, Ezra, koji je bio zadužen da provede te mjere, kao glavni potez zabranio je mješovite brakove između "Izraelaca" i tuđinaca "iz naroda zemlje" (Ezr 9—10) (v. Вейнберг 1989: 190—192). Isti stav prema mješovitim brakovima izgleda da je zauzeo Nehemija, upravnik Judeje pod Artakserksom, koji je inače izgradio zidine Jeruzalema i naselio grad, naredivši da se jedan od svakih šest ljudi na selu premjesti u prijestolnicu (Lemaire 1985: 72—73). Briga za čistoću roda zacijelo je bila reakcija na procese iz doba babilonskog sužanjstva, kao i na porast broja stranaca u zemlji. Druga reakcija bila je zatvaranje u uske okvire seoskog života. U idućim stoljećima samodostatan seoski život bio je prikazan kao ideal, ali i podvrgnut kritici. S kritične strane, primjerice, judejski je znanstvenik Ješua Sirak (oko 200. prije n.e.) postavio pitanje: "Može li biti mudar onaj tko vlada plugom, koji se hvali da tjera stoku šiljastim kolcem, tko se bavi samo takvim poslovima i tko samo razgovara s mladim bikovima?" (Kreissig 1987: 128)

9 Na glinenoj bačvi kod njegova groba u Pasargadi dao je, između ostalog, napisati: "(Iz svakog područja)... sve od Ašura i Suse, Agada, Ešnune, gradova Zamban, Me-Turnu, Der i također područja Kutijaca, vratih [ovim] svetim gradovima s druge strane Tigrisa... likove koji su (nekad) tamo boravili, i za njih sam utvrdio trajna svetišta. [Također] sam skupio sve njihove (bivše) stanovnike i vratio (njima) njihove domove. Nadalje, na zapovijed Marduka, velikog boga, sve bogove Sumera i Akada što ih je Nabonije doveo u Babilon, na ljutnju gospodara bogova, ponovno naselih, neoštećene, u njihove (bivše) hramove, u mjesta koja ih raduju" (Pritchard 1973: 208).

čuvali svoj stari jezik i u vrijeme kad ih je on sâm, čini se, posjetio (VI: 20; 101; 119).¹⁰ U drugom perzijskom pohodu na Grke (481—479), jednu osobitu deportaciju upriličio je Darijev unuk i nasljednik Kserkso (perz. Kšajarša). Prebacio je Branhide iz okolice Mileta u daleku Sogdijanu, i to radi njihove zaštite, budući da su mu predali Apolonovo svetište u Didmi, i zato strahovali od grčke osvete. Strabon navodi da je Aleksandar, kad je stigao u Sogdijanu, kaznio njihove potomke za tu izdaju (XI:11.4; XIV:1.5). Dakako, veći dio preseljenika u doba Ahemenida vjerojatno je bio smješten na kraljevskim i plemićkim imanjima u Perziji, odnosno uvršten u *garde* (Вейнберг 1989: 185; Дандамаев 1989: 134). Neki su zacijelo upali u potpun robovski status.¹¹

Grci svakako nisu bili jedini narod koji je pretrpio raseljavanja zbog politike ahemenidskih kraljeva. Do takvih je slučajeva došlo i u drugim prije svega pograničnim područjima. No migracijska slika "svjetskog" Ahemenidskog carstva bila je i inače, u cjelini, vrlo šarena po motivima i strukturi. Osim prisilnih deportacija, uključila je (polu)slobodne kolonizacije i mnoge manje ili više dobrovoljne seobe pojedinaca i grupa, potaknute jednim dijelom intenziviranjem robno-novčanih i inih asimetričnih odnosa. Perzijci su još k tome usavršili cestovne i komunikacijske mreže u Prednjoj Aziji, što je zajedno s praksom trpeljivosti prema zasebnim običajima podanika i stranaca pridonijelo svestranom kretanju ljudi. U velikim gradovima poput Babilona susretali su se ljudi iz svih krajeva carstva: Saki i Indijci, Židovi i Arapi, Egipćani, Grci i drugi (v. Вейнберг 1989: 185—186). Česte selidbe nastavile su se na ovom području i nakon Aleksandrovih osvajanja (334—234 prije n.e.), uz porast imigracije Grka i Makedonaca u zemlje nove helenističke sfere.

Ne računajući Aleksandrove kolonizatorske pokušaje, helenistički vladari Egipta i Prednje Azije provodili su, sa svoje strane, nekoliko sustavnih preseljenja. Diodor Sicilski spominje da je Ptolemej razaslao preko 8.000 zarobljenika diljem egipatskih noma (Walbank 1986: 108—109). Zatim, oko 310. prije n.e. Seleuk I silom je naselio 5.000 Grka i Makedonaca na ušću Oronta, prilikom osnivanja Seleukije na Obali (Pijeriji) — buduće Antiohije (Kreissig 1987: 136). Stotinjak godina poslije, Seleukov potomak Antioh III (223—187) brižljivo je isplanirao premještaj 2.000 židovskih obitelji iz Mezopotamije i Babilonije u Frigiju i Lidiju (Kreissig 1987: 125; Walbank 1986: 132; Lemaire 1985: 86). Iz njegovih uputa vidi se da je time želio smiriti stanje u području useljenja, smatrajući da će mu ti ljudi, za koje je naredio

10 Doduše, Darijevi vojni zapovjednici bili su zaprijetili građanima Mileta da će im uškopiti sinove, i kćeri poslati u Baktriju, a poslije pada grada navodno su zaista pretvorili "najljepše" dječake u eunuhe, i poslali ih, zajedno s "najljepšim" djevojkama, na kraljev dvor u Susi (Herodotus VI: 9, 32).

11 Prema jednoj (niskoj) procjeni, od 509. do 494. prije n.e. u 108 naselja Perzije i Elama bilo je oko 21.000 robova različitih narodnosti — Egipćana, Babilonaca, Grka i drugih (Dandamaev, prema Veynbergu — Вейнберг 1989: 185).

stanovite pogodnosti i olakšice radi prilagode, poslužiti kao "dobri stažari" carstva.¹² Element prisile u tom potezu manje je očit. Zapravo, u helenističkom razdoblju prisilno raseljavanje (deportacija u potpunom smislu!) sve se više svela na odvođenje robova, i to pretežno u grčke polise u kojima se robovski poredak razvio već u arhajskom i klasičnom razdoblju. Od vremena Aleksandrovih osvajanja veliki kontingenti robova pristizali su u Grčku iz istočnih zemalja.¹³ Doduše, u samoj Grčkoj zbivale su se krupne promjene, između ostalog pad nadnica i pojeftinjenje slobodne radne snage, pa je zato porast broja robova postao i problem, sve do pojave novih kupaca robova na zapadu — Rimljana i Itala (v. Kreissig 1978: 64, 85—86).

Kako smo vidjeli, već u egipatskom Starom kraljevstvu odvođenje u ropstvo bio je jedan od prvotnih oblika deportacije, premda je ropstvo ostalo ograničeno sve dok su prevladavali "helotski" (protufeudalni) odnosi. Taj se obrazac proširio, međutim, u antičkom društvenom kontekstu. Slanje stranih robova u matične gradove počelo se intenzivirati usporedo s kolonizacijskim prodorima Grka u arhajskom dobu, djelomično zbog ratova kolonista s mjesnim narodima, i dijelom jer su "barbari", u nedostaku drugih dobra, utemeljili svoju razmjenu s Grcima na prodaji svojih vlastitih sunarodnjaka u ropstvo. Razvitak grčkih polisa, tržišta, i prije svega napredovanje urbane (obrtne) proizvodnje, za koju su se dotadašnji oblici zavisnog rada pokazali neprikladnima, učvrstilo je antički robovski sustav (Finley 1987: 68; Westerman 1955: 7). U grubom vremenskom okviru robovlasnički poredak obilježavao je Atenu (i druge polise) počevši od šestog stoljeća prije n.e., a Rim i Italiju od trećeg stoljeća prije n.e. do trećeg stoljeća n.e. (Finley 1987: 68). Golema većina antičkih robova našla se u privatnom vlasništvu — no bilo je i nešto državnih robova, poput Skita u atenskoj policiji (Boardman 1980: 256; Westerman 1955: 10). Procjene broja robova u antičkim sredinama na početku tog razdoblja uvelike variraju — za klasičnu Atenu čak između 20.000 i 400.000 (Finley 1979: 70). Doduše, smatra se da u Grčkoj kao i na Istoku, robovska radna snaga ipak nije uspjela potisnuti rad slobodnjaka, unatoč pomaku u tom smjeru (v. Heichelheim et al. 1984:

12 Prema Josipu Flaviju (*Židovske starine*, XII: 3, 4), Antiohov dopis Zeuksu, zapovjedniku Bablonije, glasio je ovako: "Kako sam saznao da su u Lidiji i Frigiji izbili veći nemiri, smatram da im moram posvetiti svoju pažnju. Nakon savjetovanja s prijateljima o najprikladnijim mjestima zaključio sam da u utvrđene gradove i u izloženiye krajeve naselim 2.000 obitelji iz Mezopotamije i Babilonije, s najnužnijom opremom; jer vjerujem da su oni uslijed svoje pobožnosti dobri stražari naše zemlje... Premda će ih biti teško preseliti, obećat ću im da mogu živjeti prema vlastitim zakonima. Kad ih budeš doveo na predviđena mjesta, svakome od njih daj mjesto za gradnju kuće, zemlju za njive i za vinograde; i oslobodi ih od bilo kakvih davanja od uroda u naturi kroz deset godina. Odmjeri im, dok još ne ubiru plodove sa svojih njiva, žita koliko im je potrebno za život... isto tako se pobrini da se onima u nuždi pomogne, tako da budu uslijed naše dobrohotnosti potaknuti da služe još revnije za našu stvar" (Kreissig 1987: 125).

13 Ipak, prema Kreissigu, predodžbe o broju robova koji je tada stigao u Grčku ponekad su pretjerane, jer se ne vodi računa o tome da su se mnoga gusto naseljena područja predala Aleksandru bez borbe (1987: 64).

84). Upravo je to, čini se, uvjetovalo krizu u ranom helenizmu, kad je veći priljev robova zapravo djelovao dezintegrativno na polise. Tada je i ustanova građanstva, u smislu pripadnosti gradu, počela gubiti značaj, a oštra granica između robovskog i slobodnog statusa ponegdje je izbljeldjela (v. Westerman 1955: 35).

Međutim, slučajni i uvjetno rečeno "zakoniti" čimbenici potakli su nov i snažan razvitak ropstva u Rimskoj državi u posljednja dva stoljeća prije n.e. Drugi punski rat (218—201), kada je Hanibal osamnaest godina držao dijelove Italije pod okupacijom, najprvo je gotovo sasvim razorio izvornu maloposjedničku privredu na jugu zemlje, a potom je ekspanzija samoga Rima dodatno ugrozila seljaštvo, jer je dovela do uvoza jeftina žita iz Sicilije, Sardinije i s Istoka (gdje je žito služilo za naplaćivanje danaka). Pogodeni tim posljedicama, mnogi maloposjednici napustili su svoju zemlju. Velik dio pošao je u Padsku nizinu, u skladu s državnom politikom da se zbog obrane naseli to (bivše keltsko) područje. Drugi su pronašli egzistenciju i izlaz u vojnoj službi, ili među sve većim gradskim masama u prijestolnici na Tiberu. Istovremeno, pripadnici viših slojeva, u čije su se ruke slijevala sredstva iz osvojenih provincija, pokupovali su napuštena zemljišta na jugu, te ih preuredili u specijalizirana poljoprivredna imanja: latifundije. Latifundije su zatim otvorile teren za svestran uvoz robovske radne snage. Njihovi vlasnici pritom su iskoristili grčka i helenistička saznanja iz područja agrarne tehnike, kao i pokusna iskustva Kartazana u upotrebi robova za plantažnu privredu. (Heichelheim et al. 1984: 84, 132—133; Шифман 1989: 403)

Ipak, iako je reorganizacija poljoprivrede najviše utjecala na procvat ropstva u rimskom razdoblju, treba pripomenuti da je opće usložavanje društva ubrzo umnožilo broj drugih djelatnosti u kojima su imućniji slojevi angažirali robovski rad (i umijeće). Kao u Grčkoj, masa robova na kraju je uključila raznovrsne grupe kućnih sluga, zatim obrtnike, pisare, liječnike, upravitelje i druge, od kojih su mnogi imali na raspolaganju veća ili manja novčana sredstva (lat. *peculium*). Zbog te raznolikosti neki su istraživači odbacili staru postavku da su antički robovi, po svojim interesima i položaju, predstavljali specifičnu društvenu *klasu* (v. Kreissig 1987: 17; Finley 1987: 66—67).

Kako je Rimaska država širila svoj obruč izvan Apeninskog poluotoka tako su u Italiju pristizale sve veće skupine stranih robova. Oko 80.000 Sarda bilo je prodano u ropstvo 177. godine, a intervencija u Epir 167. prije n.e. rezultirala je u uništenju sedamdesetak gradova, i u rasprodaji 150.000 njihovih ljudi od strane Senata. Zatim, kad su Rimljani razorili Kartagu u završnici Trećeg punskog rata (146), odveli su u ropstvo nekih 50.000 preživjelih građana (Dudley 1985: 80; Heichelheim et al. 1984: 121, 129; Машкин 1987: 159; Егоров 1989: 450; Егоров 1989b: 23). Potražnja za robovima postala je općenito jedan od bitnih motiva ratne agresije Rima. U tom smislu, po jednoj procjeni, rimski prodor u Grčku i na Istok uzrokovao je dvadeset do dvadeset i pet postotno smanjenje tamošnjeg stanovništva

tijekom drugog stoljeća stare ere (Heichelheim et al. 1984: 135). U apsolutnom iznosu to je u to vrijeme moglo iznositi dva do tri milijuna ljudi, od kojih je nemalen udio otpao na robove poslane u Italiju. U idućem razdoblju taj se trend nastavio. Smatra se da je Cezar, prilikom Galskih ratova (58—50. prije n.e.), odveo u ropstvo možda čak milijun ljudi (Finley 1978: 70; Le Glay 1989: 121). U prvim stoljećima naše ere na stotine tisuća robova stiglo je u Rim iz Judeje, najprije nakon tzv. Židovskog rata u kojem je Tito razorio Jeruzalem, porušivši njegov hram (70. n.e.), a zatim poslije ustanka Simona Bar Kohbe (132—135 n.e.) (v. Lemaire 1985: 122—125; Heichelheim et al. 1984: 344—345, 359). Između tih događaja (105 n.e.) car Trajan je porobio i deportirao u Rim oko 50.000 Dačana (Heichelheim et al. 1984: 355; Carcopino 1985: 99).

Osim u izravnim ratnim zahvatima, od vremena Rimske republike veliko mnoštvo robova dospijevalo je u Italiju također preko tržišta. Najčešće se spominje tržište na egejskom otoku Delu, gdje se navodno prodavalo deset tisuća robova na dan (Dudley 1985: 80; Heichelheim et al. 1985: 175; Машкин 1987: 160). Druga važna tržišta postojala su u Tiru, na Rodu, u Bizantu, i u grčkim kolonijama uokolo Crnog mora (Westerman 1955: 37). Jedni od glavnih opskrbljivača robljem bili su gusarski kapetani, koji su nastavljali tradiciju, započetu još u doba Feničana.¹⁴ Sve dok im je morsko razbojništvo odgovaralo iz tog razloga, Rimljani nisu mnogo ometali pothvate gusara. No kad su potonji — u prvom redu kilikijski gusari — počeli ugrožavati rimsku plovidbu i vršiti upade u samoj blizini Rima, reakcija je uslijedila. Godine 67. prije n.e. Pompej Veliki dobio je mandat da očisti more od gusara. Zadatak je obavio uspješno. Ali trgovina robljem i dalje je ostala vrlo važna i unosna djelatnost u rimskom svijetu.

Iz svih izvora ukupan broj robova u rimskoj Italiji narastao je do dotad neviđenih razmjera. Jedan autor smatra da ih je na prijelazu u našu eru bilo tri na pet slobodnjaka u poluotočnoj Italiji (područje latifundija!), tri na deset u Padskoj nizini, i 280.000 na 870.000 stanovnika u Rimu i Ostiji (Westerman 1955: 69). Bez pretjerivanja mogli bismo govoriti o 30 do 50% stanovništva Italije, ne računajući oslobođenike i njihove potomke. U doba Carstva već oko dvije trećine robova (kategorija *vernae*) bili su rođeni i odgojeni u rimskim domaćinstvima (Машкин 1987: 405—406), međutim — unatoč tome — priroda i porijeklo fenomena omogućuje nam da smatramo rimski robovski sustav *izrazitim migracijskim kontekstom*. Njegova

¹⁴ Pričajući o otmici Ije, Herodot kazuje kako su Feničani istovarili svoju robu u luci Arga, privukli time ženski svijet, i zatim pograbili žene i s njima otplovili u Egipat (I. 1). Teško je odrediti koliko ima istine u toj zanimljivoj anegdoti, ali u svakom slučaju Feničani su odrana bili poznati Grcima kao gusari i prodavači robova. Poslije, u helenističkom razdoblju, gusarske otmice i prodaje u roblje postale su čest motiv u grčkim romanima. Osim Feničana, gusarenjem su se bavili osobito Etruščani i poslije, u rimskoj epohi, Iliri, Krećani i Kilićani.

osnova bila je u osvajanju, prisilnoj deportaciji, podređivanju i rastakanju inoetničkih populacija. Potonji faktor zaslužuje još nekoliko riječi.

Prema rimskom zakonu, prodavači robova morali su prilikom prodaje označiti etničku pripadnost (*natio*) svakog roba (Westerman 1955: 96). Izgleda da su neke narodnosti bile osobito na cijeni za pojedine poslove, primjerice Grci za kućnu poslugu, Tračani kao gladijatori, itd. Međutim, gdje god je bilo više robova zajedno, i to ne samo u latifundijama, najčešće je došlo do miješanja različitih etnija. S tim u svezi, znamo da je Varon, u radu *O seoskom gospodarstvu*, unatoč zalaganju za inače blag postupak prema robovima, preporučio zemljovlasnicima da ne drže prevelikih skupina iste "nacije", jer da to vodi do "svada" (Dudley 1985: 122). U biti, radi se o poznatoj logici "podijeli pa vladaj", koju su dodatno učvrstile obrazovne i statusne razlike u robovskim populacijama. Etnička i, uvjetno rečeno, klasna fragmentacija nadopunjavale su jedna drugu i zajedno predstavljale uvjet i posljedicu podređenosti robova. S druge strane, takva razbita shema ujedno je pogodovala asimilacijskim procesima, tako da su neke (kućne i elitne) robovske skupine naposljetku usvojile mnoge (etno)kulturne vrijednosti, pa i interese, svojih gospodara. S tog gledišta možemo donekle shvatiti zašto su Rimljani postali spremniji osloboditi robove od drugih drevnih naroda (Heichelheim et al. 1984: 137). U okviru Carstva oslobođenici i njihova djeca prerasli su u jednu od najpokretnijih društvenih grupa, i to ne samo u prostornim smislu (v. Westerman 1955: 96; Finley 1978: 76).

Pa ipak, ideja o inorodnosti ostala je prisutna. Pod Augustom, rimski zakonodavci, vjerujući da će mješoviti brakovi zagaditi "čistoću" italske krvi, donijeli su mjere radi sprečavanja masovnih oslobađanja robova, i to pored zakona za poticanje nataliteta u Rimljana (Heichelheim et al. 1984: 288—289; Мишкин 1987: 316—318; Еропов 1989b 52—53). Neki autori vidjeli su u tome odraz seosko-italskog etnocentrizma iz Augustova osobnog porijekla (*ibidem*). U svakom slučaju oslobođenici, kao i robovi, bili su shvaćeni kao tuđinci. Stoga, bez obzira na spomenutu etničku fragmentaciju i asimilacijske tokove, u dijelovima robovske (i bivše robovske) populacije neminovno je došlo do razvitka specifičnih potkultura. U njima su se obnavljali i preoblikovali ostaci tradicija i nova vjerovanja iz starih domovina, lociranih pretežito u istočnom Sredozemlju. Širenje istočnih kultova, osobito kršćanstva, dobro to ilustrira. Povremeni progoni njihovih sljedbenika samo su ojačali otpor, premda je "žrtvovanje tuđinaca" pred javnim gledalištima imalo stanovit, kratkoročan utjecaj i na integraciju rimskog građanstva. No od trećeg stoljeća n.e., u razdoblju kad je antički obrazac ropstva počeo propadati, uvozni utjecaji zahvatili su velik dio nižih slojeva rimskog pučanstva (tzv. *humiliores*). Na vjerskom planu, uslijedio je Milanski reskript godine 313, kojim je Konstantin uspostavio religijsku toleranciju, zatim sve veći utjecaj kršćanstva — pogotovu nakon osnivanja nove prijestolnice u Carigradu 330. — i napokon prihvaćanje kršćanstva kao državne religije početkom vladavine Teodozija (380).

Čini se da su moguć utjecaj na proširenje kršćanstva kroz Rimsko carstvo imali događaji još iz vremena Židovskog rata i ustanka Bar Kohbe (v. Свенцицкая 1987: 74—75, Lemaire 1985: 126—127). Prema predaji neki od prvih kršćana napustili su Judeju uoči tih nemira, a drugi su se sukobili s Bar-Kohbom, što je uvjetovalo nove seobe. Osim toga, među robovima što su ih Rimljani odveli nakon gušenja prve i druge pobune, zacijelo je bilo i brojnih kršćana. Naravno, posljedice judejskih ustanka imali su mnogo veći značaj za židovsku nego za kršćansku povijest. Rušenje Jeruzalema i hrama u prvom Židovskom ratu, te poraz Bar-Kohbe, nisu rezultirali samo u porobljavanju, nego i u najvećem općem raseljavanju Židova poslije babilonskog sužanjstva. Godine 135. Židovima je bilo naređeno da se isele iz Jeruzalema, a povratak im je bio zabranjen, osim jednom godišnje u službeno određenom danu. Grad je bio preimenovan u Aelia Capitolina, dok je Judeja dobila naziv Sirija-Palestina (Heichelheim et al. 1984: 259; Egorov 1989b: 66).

Opća raseljavanja, dakle deportacije mimo porobljavanja, bile su dio rimske politike još od Republike. Specifičan slučaj u tom pogledu dogodio se nakon završetka Trećega makedonskog rata (171—167), kad su Rimljani (osim zarobljenih Epirana) odveli u Italiju tisuću prvaka Ahajskog saveza, uključujući povjesničara Polibija. Dobar dio tih ljudi umro je u zatočeništvu. U prvom stoljeću prije n.e. Pompej Veliki primijenio je humanije mjere kad je preselio poražene kilikijske gusare u unutrašnjost Male Azije, na poljoprivredna zemljišta. Time je (navodno) uspio pretvoriti bivše gusare u mirne seljake i vjerne podanike Rima (Heichelheim et al. 1984: 201). Veće deportacije, povezane dakako s obrambenim i kolonizacijskim motivima, provodile su se u pograničnim područjima za vrijeme Carstva. Zbivanja u donjem Podunavlju možda najbolje to pokazuju. Rimljani su ovdje najprije koristili novu strategiju nenastanjenih graničnih krajina. U tom cilju, tijekom prvog stoljeća n.e., prisilno su preselili 100.000 do 150.000 Dačana, Geta, Sarmata i germanskih Bastarna s lijeve obale Dunava u provinciju Meziju (današnju Srbiju i Bugarsku). Preseljenicima su nametnuli obvezu plaćanja danka. Poslije, nakon Trajanove pobjede i okupacije prekodunavske Dacije, na tisuću Dačana otišlo je iz te zemlje, dobrovoljno ili pod prisilom. Na njihovo mjesto stigli su kolonisti, pretežito iz Ilirika. No zatim, pod Aurelijanom (270—275), rimska je vlast odlučila ponovno evakuirati Daciju. Potomci kolonista bili su preseljeni u Panoniju, Meziju i Trakiju. Godine 278. car Probus naselio je u Tračku još i stotinjak tisuća "Skita" i Bastarna (Dudley 1985: 203, 242; Heichelheim et al. 1984: 417, 420; Siegert 1986: 270—271). Zapravo, u nešto manjim razmjerima, rimski vladari naseljavali su "barbare" u granicama svoje države od vremena Cezara do kraja carske epohe. Marko Aurelije, primjerice, prebacio je svojedobno (161—180) nekoliko tisuća Germana i Sarmata u kugom opustošene krajeve Dacije, Podunavlja, Dalmacije i Italije (Heichelheim et al 1984: 368). U većini slučajeva miješali su se motivi dobrovoljnosti i prisile, kolonizacije i deportacije.

Miješanje motiva dobrovoljnosti i prisile, ili bolje rečeno prisile i dobrovoljnosti, deportacije i državne kolonizacije, vidljivo je također daleko na istočnom kraju Evroazije — u povijesti stare Kine, i to u vremenu što otprilike odgovara razdoblju uspona i nadmoći rimske države na Zapadu.

U zadnjoj četvrti trećeg stoljeća stare ere, pošto je ujedinio kineske "ratujuće države", car Shi Huangdi silom je preselio pripadnike lokalnih plemstava — navodno čak 120.000 "bogatih i moćnih obitelji" — u svoju prijestolnicu Xianyang, u pokrajini Shaanxi. Oni koji bi se protivili preseljenju, kao i drugi politički protivnici, platili bi životom. Takav postupak bio je inače sasvim u skladu s ostalim krajnjim i često okrutnim mjerama prvoga i u biti jedinog cara dinastije Qin. U nakani da vrati red i da stvori centralističku "legalističku" državu, Shi Huangdi gušio je svaki otpor, uveo je surov krivični sustav, izričito je zabranio sve lokalne i etničke samonazive u zemlji, te napokon, kao poseban pokušaj ideološke kontrole, naredio je spaljivanje svih knjiga u zemlji, osim traktata o medicini, poljoprivedi i gatanju. Sve je to, bez obzira na nakane cara, djelovalo na porast nezadovoljstva, i gotovo odmah poslije careve smrti (210 prije n.e.) izbili su ustanci koji su prerasli u jedan od najkrvavijih građanskih ratova u kineskoj povijesti. Rat je završio pobjedom i dolaskom na vlast dinastije Han (212. prije n.e. do 9. n.e.). No premda će vladari Hana uskoro ukinuti najstrože odredbe prethodnog režima, i oni su provodili politiku masovnih deportacija. Već 198. godine prije n.e. Hanovci su preselili preko 100.000 bogatih i utjecajnih obitelji iz zemlje Qi (u Shangdongu) i zemlje Zhu (u srednjoj dolini Chang Jianga/Yangtzea) u novu prijestolnicu Changan (danas Sian) (v. Степугина 1989: 502—506; Gernet 1990: 106—116).

Politika deportacije u drevnoj Kini imala je i mnogo šire razmjere od odvođenja pripadnika plemićkih slojeva u carske prijestolnice. Naime u općem smislu, prema sažetku Jacquesa Gerneta, "legalistička" carstva Qin i Han temeljila su svoju moć na razbijanju ljudskih grupacija u manje skupine, jer je postojanje velikih zajednica, važnih lokalnih kultova i mnogih privatnih svita predstavljalo najveću prepreku središnjoj vlasti. Prema tome, središnja je vlast bila najjača u novim područjima naseljavanja, a to je — smatra Gernet — bio jedan od glavnih razloga za politiku masovnih deportacija. Ali osim što je država vidjela svoju korist u tome da preseli utjecajne ljude iz njihovih izvornih sredina kako bi ih lišila moći, država je isto tako nastojala proširiti područje krčenja i kolonizacija jer bi u uređenim krajevima lakše uspostavila nadzor nad mnoštvom deplasiranih ljudi — raznorodnih osuđenika, oslobođenih robova, vojnika i uništenih seljaka, koji su tumarili zemljom u vrijeme društvenih kriza. Nadalje, Gernet napominja da je državno preseljavanje stanovništva ujedno imalo važne ekonomske i vojne svrhe — rekli bismo podjednako kao i u Rimskom i još starijim carstvima na zapadnom dijelu Evroazije! Deportacije su pomogle da se brže nastanu sušne zemlje uz sjevernu granicu, a razvitak

tih krajeva olakšao je opskrbu vojske, koja je branila Kinu od upada nomadskih stepnjaka. (Gernet 1990: 114)

Zapravo sustavno naseljavanje sjevernih i drugih pograničnih krajeva počelo je još u doba "ratujućih država". U to je vrijeme sjevernokineska država Yan pokrenula kolonizaciju Mandžurije. Ipak, do mnogo jačih seoba došla je u hanskom razdoblju, i to osobito za vladavine cara Wudija (141—87 prije n.e.). Godine 127 prije n.e. oko 100.000 seljaka dovedeno je iz Kine u Shuofang na sjeverozapadnom zavoju Ordosa, a sedam godina poslije, nakon velikih poplava u zapadnom Shandongu, čak 700.000 ljudi preseljeno je odatle u sjeverozapadnu pokrajinu Shaaxi. Malo poslije carska uprava osnovala je posebna vojna zapovjedništva u pokrajini Gansu: prvo u Dunhuangu i Zhangyeu (117 prije n.e.), zatim u Wuweiu i Jiuquanu (115 prije n.e.). Oko 180.000 seljaka poslano je u Jiuquan i Zhangye 102. prije n.e., a sve u svemu smatra se da je ukupno dva milijuna ljudi prebačeno u sjevernozapadne pogranične krajeve samo za vladavine Wudija (Gernet 1990: 121). Tako veliki kontingenti migranata u tako kratkom vremenu očito govore o opsežnim deportacijskim akcijama, koje u pravilu nisu polazile od posebnih želja i osjećaja samih preseljenika, premda je u nekim slučajevima odlazak u nove krajeve zacijelo odgo-varao tim ljudima.

U kineskim pograničnim krajevima osnivali su se također posebne vojne kolonije (*tuntian*), koje su poslužile među inim kao uporišta za državno organizirana preseljenja. Broj tih kolonija uvelike se povećao u doba Wudija. Osobito uz Veliki Zid razvio se složen kompleks u kojem su deportirani seljaci obrađivali zemlju zajedno s vojnicima. U obrambenim poslovima surađivali su i saveznička "barbarska" plemena. Kad je na početku prvog stoljeća n.e. došlo do velikog povlačenja od obrambene linije koju je uspostavio Wudi, slično kao i u kasnom rimskom carstvu vlasti su počele popunjavati prazninu dovodeći nomadske stočare i tibeto-burman-ske gorštace unutar Velikog zida. Poslije je vojskovođa mladih ili istočnih Hana, Ban Chao, u dvadesetak godina ratovanja (73—94 n.e.), u kojem je uz pomoć plemena Xianbei i Dunghu razbio nomadski savez Xionggnu, ponovno ojačao granicu prema srednjoj Aziji i Ordosu. Sa svojih je pohoda navodno doveo oko 200.000 zarobljenih stepnjaka. Na samome kraju razdoblja mladih Hana, još jedan vojni zapovjednik, tadašnji moćnik Caocao (umro 220), koji je uključivao mnoge "barbarske" plaćenike u svoju odrede, trajno je naselio jedan dio naroda Xionggnu u jugoistočnom dijelu pokrajine Shanxi. Preseljavanje "barbara" (Xionggnu i njima susjednih Je iz Ordosa, Xianbei iz mongolske stepe, Di i Ruan sa zapada) poprimilo je redovite razmjere također pokraj trećeg stoljeća u vrijeme dinastije Jin. Tada je, primjerice, oko 10.000 prototurskih Wuhuana dovedeno u tri rubne pokrajine, gdje su već živjele druge naseljene "barbarske" skupine. Međutim do najvećih, *bez sumnje prisilnih* preseljenja vanjskih naroda doći će stotinjak godina poslije, s usponom dinastije sjevernih Wei, koja već pripada kineskom srednjem vijeku. (Gernet 1990:

114, 123—124, 129, 151, 154, 177—178, 190—191; Степугина 1989b: 171, 181; Jelisajev *et al.* 1971: 33; Викторова 1980: 129).

I robovi su jamačno ulazili u masu deportiranih osoba u drevnoj Kini. Najvećim dijelom bili su to ratni zarobljenici (koje je država ponekada nastanjivala na novoosvojenim područjima), zatim dužnički robovi, pa prodana djeca siromašnih roditelja, prijestupnici, ili članovi obitelji prijestupnika koji su prema kineskom zakonu o skupnoj rodovskoj odgovornosti "dijelili" dio kazne okrivljenoga (u slučajevima pobune protiv države, sâm prijestupnik platio bi glavom).¹⁵ U doba mladih Hana čini se da su neki egzotični tržišni robovi pristizali iz jugoistočne Azije (Gernet 1990: 127). Ali ipak, u društvu poput starokineskoga — gdje je i velik dio seljaštva imao poluslobodan ili neslobodan (recimo "helotski") status — ropstvo nije imalo isto značenje, ni iste razmjere kao u evropskoj antici. Pravi robovi, nazvani *nubi*, dijelili su se na državne i privatne. Prvi, kojih je 44. prije n.e. bilo oko 100.000, služili su na dvoru i u svim upravama — radili su kao niži pisari, pasli su državnu stoku, vadili i obrađivali željezo, vodili obrte, itd. (Козина 1986: 13). Broj privatnih robova nije nam poznat, premda 10.000 robova zaplijenjenih od privatnih trgovaca za vladavine cara Wudija može poslužiti kao djelomični indikator (*ibidem*). Dakako, osim za spomenute radne zadatke, robovi i osobito robinje imali su tipičnu prestižnu ulogu. Lijepe mlade zarobljenice uzimale su se kao prilježnice, pa je sljedbeno kineski riječ *bi*, "robinja", postala homonim naziva za žensku stidnicu (*vulv*) (Большаков, Кычанов 1985: 6).¹⁶

Sve u svemu — iako su po svom porijeklu, *i/ili* u tijeku svojih života, robovi nerijetko ulazili u sklop deportiranih osoba — budući da su pravi robovi (tj. *nubi*) najčešće samo *opsluživali* središnju državu ili povlaštene slojeve imućnika, dok su osnovnu proizvodnu djelatnost obavljali neslobodni ili poluslobodni seljaci, ustanova ropstva nije nikada u Kini prerasla u takav snažni pokretač masovnih deportacija kao u evropskoj antici. K tome treba dodati još dva ključna čimbenika! *Prvo*, od razdoblja mladih Hana, nemiri, učestale loše ljetine i druge prirodne i društvene nevolje povećali su broj lutajućih obitelji koji su tražili opstanak i zaštitu u moćnih obitelji. Između tih "stićenika" (na kineskom *ke*, doslovce "gosti") i pravih robova, glavna razlika bila je u tome što se prvi nisu prodavali (Козина 1986: 23; v. Jelisajev *et al.* 1971: 66). Na velikim privatnim imanjima, ti dobrovoljni (sic!) "stićenici" uklonili su eventualnu potrebu za dopremu inače poprilično skupih pravih robova. No

15 Doduše porobljavanje obitelji prijestupnika poprimit će najveće razmjere tek u ranosrednjovjekovnoj Kini — v. Козина 1986: 26).

16 Muški državni i privatni robovi nazivali su se *nu*, a robovi u množini, dakle oba spola, *nubi*. Ove riječi prešle su u nešto izmjenjenim oblicima u korejski i japanski jezik. Na korejskome rob je bio *no*, robinja *bi*, a robovi *nobi*. Na japanskom sačuvala se kineska riječ *nu* za roba — robinja se zvala *hi*, a robovi *nubi* (Большаков, Кычанов 1985: 5).

s *druge strane*, i središna je državna vlast u Kini djelovala kao kočnica u razvitku ropstva. Država nije dobro gledala na porast broja robova i drugih zavisnih osoba u službi privatnih gospodara, jer je to jamačno jačalo samostalnost i razmjernu moć lokalne gospode. Napokon su godine 280. n.e. zakonodavci dinastije Jin uveli zakon međaš koji je ograničio ukupan broj zavisnih ljudi u jednog gospodara na 50 obitelji ili 250 pojedinaca (Козина 1986: 28).

Posljednji primjer deportacijskog obrasca što ga vrijedi istaknuti u ovom pregledu, vezan je za Novi Svijet. Naime, tisuću i više godina poslije završetka evropske antike i općenito evroazijskog staroga vijeka, ali ipak u bitno arhaičnom kontekstu, Inke su sustavno preseljavali narode njihova prostranog carstva. Deportacija se koristila kao način slamanja otpora nemirnih pokorenih naroda, ali i u interesu podanika. Lojalni kolonisti, nazvani na jeziku k'ichuwa *mitimae*, bili su preseljeni u krajeve, klimatski i ekološki nalik njihovim domovinama. Najvjerniji kontingenti regrutirali su se u okolici prijestolnice Cuzco, ili u područjima koja su dugo bila pod vlasti Inka. U krajevima useljenja kolonisti su bili ispremiješani s preostalim starosjediocima i podvrgnuti istoj carskoj upravi, no iz njihovih redova formirali su se vojni garnizoni, a osim toga uživali su stanovite povlasnice. Demografski i, recimo, ekonomski razlozi igrali su, prema španjolskim izvorima, bitnu ulogu u tim migracijama. S gledišta Inka deportacijska politika pokazala se vrlo uspješnom. Počeli su je primjenjivati svega stotinjak godina prije dolaska Španjolaca, a dotad je većina andskih i primorskih plemena njihova carstva već izgubila svoje zasebne identite i jezike. Najvažniju iznimku predstavljale su skupine Aymara Indijanaca, preseljenih iz hladnih visoravni oko jezera Titicaca u primorje i na tople padine istočnih Anda. Dakako, kao i u bliskoistočnom i egipatskom kontekstu, Inke su odvodili u svoju prijestolnicu pokretne idole (*wake*) poraženih naroda, i djecu mjesnih poglavara (tj. onih koji su se dobrovoljno predali i koje je car zatim potvrdio). Mladi taoci iz provincija bili su odgojeni (odnosno "indokrinirani") u državnoj školi u Cuscu, gdje su učili jezik i religiju Inka, umijeće *quipe*, i inkansku povijest. (Fiedel 1988: 337; Mason 1988: 191, 199—203).¹⁷

17 Na početku sedamnaestog stoljeća, španjolski ljetopisac i po majci potomak kraljevskih Inka, Garcilaso de la Vega, zvan "El Inca", dao je sljedeće (sretno) viđenje nekadašnjih deportacija u carstvu Inka: "Inke preseljavaju Indijance iz jedne provincije u drugu iz posebnih razloga, neke za dobrobit vazala, druge za vlastite potrebe i da bi osigurali svoju vlast od pobuna. Tijekom svojih osvajanja Inke su otkrili da su neke pokrajine prirodno plodne, ali rijetko naseljene. U te oblasti poslali su Indijance potijeklom iz pokrajina sa sličnom klimom. U tome su bili oprezni kako se naseljenicima ne bi nanijelo nikakvo zlo. Drugim prilikama, kad bi se stanovnici nekog mjesta prebrzo umnožili, tako da ih pokrajina nije više mogla uzdržati, odveli bi stanovit dio naroda u drugu oblast. Također su dovodili Indijance iz jalovih i neplodnih krajeva u plodne i obilne zemlje, imajući u vidu dobrobit onih koji su otišli i onih koji su ostali; jer, kao srodnici, jedni bi druge pomagali u žetvama." (Mason 1988; 202)

LITERATURA

- Acquaro, Enrico. *Cartagine — un impero sul Mediterraneo*. Roma: Newton Compton, 1978. 214 str.
- Aldred, Cyril. *Gli Egiziani — tre millenni di civiltà*. Torino: Newton Compton, 1988. 173 str.
- Aldred, Cyril. *Egypt to the End of the Old Kingdom*. London: Thames and Hudson, 1988b. 143 str.
- Boardman, John. *The Greek Overseas. Their Early Colonies and Trade*. London: Thames and Hudson, 1980. 288 str.
- Barocas, Claudio. *L'Antico Egitto*. Roma: Newton Compton, 1987. 251 str.
- Biblija. Stari i Novi zavjet. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1987. 1304 str.
- Большаков, О.Е.; Е.И. Кычанов (ur.) *Рабство в странах востока в средние века*. Москва: Наука, 1986. 502 str.
- Carcopino, Jérôme. *La vie quotidienne à Rome*. Paris: Librairie générale française, 1985. 448 str.
- Casson, Lionel. *Travel in the Ancient World*. London: George Allen & Unwin, 1979. 384 str.
- Дандамаев, М.А.; И.В. Виноградов, "Нововавилонская держава и поздний Египет", у knjizi: И.С. Свенцицкая (red.) *История древнего мира. Расцвет древних обществ*. Москва, Наука, 1989. str. 115—128.
- Дандамаев, М.А. "Мидия и Ахеменидская Персия, у knjizi: И.С. Свенцицкая (red.) *История древнего мира. Расцвет древних обществ*. Москва, Наука, 1989. str. 129—145.
- Dudley, Ronald. *Roman Society*. Harmondsworth: Penguin, 1985. 330 str.
- Дьяконов, И[горь] М. (red.) "Урарту. Фригия, Лидия", у knjizi: И.С. Свенцицкая (red.) *История древнего мира. Расцвет древних обществ*. Москва: Наука, 1989. str. 46—69.
- Егоров, А.Б. "Римская республика с конца VI до середине II в. до н.е.", у knjizi: И.С. Свенцицкая (red.) *История древнего мира. Расцвет древних обществ*. Москва: Наука, 1989. str. 432—451.
- Егоров, А.Б. "Римская республика с середине II в. до 31 г. до н.е."; "Социально-экономическое и политическое развитие ранней Римской империи", у knjizi: В.Д. Неронова (red.) *История древнего мира. Упадок древних обществ*. Москва: Наука, 1989b. str. 22—72.
- Fiedel, Stuart. *Prehistory of the Americas*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988. 386 str.

- Finley, Moses I. *Antična ekonomija*. Ljubljana: ŠKUC, 1987. 233 str.
- Finley, Moses I. *La Grecia dalla preistoria all'età arcaica*. Bari: Laterza, 1982. 211 str.
- Finley, Moses I. *The World of Odysseus*. Harmondsworth: Penguin, 1979. 188 str.
- Gernet, Jacques. *A History of Chinese Civilization*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 772 str.
- Гиоргадзе, Г.Г. "Ранняя Малая Азия и Хеттское царство", у knjizi: И.М. Дьяконов (red.) *История древнего мира. Ранняя древность*. Москва: Наука, 1989. str. 212—234.
- Le Glay, Marcel. "Les Gallo-Romains", у knjizi: Georges Duby (ur.). *Histoire de la France*. vol. I . Naissance d'une nation des origines à 1348. Paris: Larousse, 1989
- Gurney, O.R. *The Hittites*. Harmondsworth: Penguin, 1976. 239 str.
- Harrington, Wilfrid J. *Uvod u Stari zavjet — Spomen obećanja*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1987. 459 str.
- Heichelheim, Fritz M.; Cedric A., Yeo; Allen M. Ward. *A History of the Roman People*. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1984
- Herodotus. [Herodot] *The Histories*. Harmondsworth: Penguin, 1986. 653 str.
- Jelisejev, Valim; Jean Naudou, Gaston Wiet i Philippe Wolff. "Velike civilizacije srednjeg vijeka", prvi dio. *Historija čovječanstva — kulturni i naučni razvoj*. sv. III, knj. 1. Zagreb: Naprijed, 1972. 317 str.
- Козина, Е.М. "Казенные и частные рабы и другие категории зависимого населения в Китае при династиях Цзинь и северная Вэй (III-VI вв), у zborniku: О.Е. Большаков; Е.И., Кычанов (ur.) *Рабство в странах востока в средние века*. Москва: Наука, 1986. str. 12—35.
- Kreissig, Heinz. *Povijest Helenizma*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1987.
- Lemaire, André. *Histoire du peuple Hébreu*. Paris: Presses Universitaires de France, 1985. 127 str.
- Mason, J. Alden. *The Ancient Civilizations of Peru*. Harmondsworth: Penguin, 1988. 335 str.
- Машкин, Н.А. *История старого Рима*. Београд: Научна књига, 1987. 579 str.
- Montet, Pierre. *L'Égypte éternelle*. Paris: Marabout, 1988. 349 str.
- Moscatti, Sabatino. *Antichi imperi d'Oriente*. Roma: Newton Compton, 1978.
- Palou; Cristiane i Jean. *La Perse antique*. Paris: Presses universitaires de France, 1978. 126 str.
- Pomeroy, Sarah B. *Goddesses, Whores, Wives, and Slaves — Women in Classical Antiquity*. New York: Schocken, 1975. 265 str.

- Pritchard, James B. (ur.) *The Ancient Near East. Volume I. An Anthology of Texts and Pictures.* University of Princeton Press, 1973. 380 str.
- Pritchard, James B. (ur.) *The Ancient Near East. Volume II. A New Anthology of Texts and Pictures. Volume II.* University of Princeton Press, 1975. 251 str.
- Roux, Georges. *Ancient Iraq.* Harmondsworth: Penguin, 1986. 496 str.
- Seigert, Heinz. *I Traci.* Milano: Garzanti, 1986. 307 str.
- Smith, Anthony D. *The Ethnic Origins of Nations.* Oxford: Basil Blackwell, 1988. 212 str.
- Степугина, Т.В. "Расцвет рабовладельческого общества в Китае", и knjizi: И.С. Свенцицкая (red.) *История древнего мира. Расцвет гребних обществ.* Москва: Наука, 1989. str. 491—516.
- Степугина, Т.В. "Китай в первой половине I тысячелетия н.е.", и knjizi: В.Д. Геронова (red.) *История древнего мира. Упадок гребних обществ.* Москва: Наука, 1989b. str. 169—186.
- Strabo[n]. *The Geography of Strabo.* knj. I—XVII. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1989. [osam svezaka]
- Свенцицкая, Ирена Сергеевна. *Раннее христианство: сѣраницы истории.* Москва: Политиздат, 1987. 336 str.
- Шифман, И.Ш. "Карфагенская держава в Западном Средиземноморье", и knjizi: И.С. Свенцицкая (red.) *История древнего мира. Расцвет гребних обществ.* Москва: Наука, 1989. str. 399—412.
- Toynbee, Arnold J. *A Study of History, I—II.* Oxford: Oxford University Press, 1987. 617+414 str. [sažeo D.C. Somervell]
- Вейберг, И.П. "Сирия, Финикия и Палестина в первой половине I тысячелетия до н.е."; "Пределлизм на Востоке", и knjizi: И.С. Свенцицкая (red.) *История древнего мира. Расцвет гребних обществ.* Москва: Наука, 1989. str. 95—114; 183—197.
- Викторова, Л.Л. *Монголы. Происхождение народа и истоки культуры.* Москва: Наука, 1980. 222 str.
- Виноградов, И.В. "Раннее и Древнее царство Египта"; "Среднее царство в Египте и нашествие гиксосов"; "Новое царство в Египте", и knjizi: И.М. Дьяконов (red.) *История древнего мира. Ранняя древность.* Москва: Наука, 1989. str. 140—160; 258—271; 272—291.
- Westerman, William L. *The Slave System of Greek and Roman Antiquity.* Philadelphia: The American Philosophical Society, 1955.

Якобсон, В.А. "Месопотамиа в XVI-XI вв. до н.е.", у књизи: И.М. Дьяконов (ред.) *История древнего мира. Ранняя древность*. Москва: Наука, 1989. стр. 198—211.

Якобсон, В.А. "Новоассирийская держава", у књизи: И.С. Свенцицкая (ред.) *История древнего мира. Расцвет древних обществ*. Москва: Наука, 1989b. стр. 27—45.

THE OLDEST EXAMPLES OF POPULATION DEPORTATIONS

SUMMARY

The paper presents some key examples of population deportation in antiquity. It is an overview, which in fact constitutes part of a more extensive study of the author on various migration phenomena in the past, aimed in the final instance at establishing the most pertinentocioanthropological characteristics of the migration process. From the examples of deportation presented, one can conclude that population deportation is an archaic pattern, which already in antiquity, despite many specific aspects (e.g. slave deportations, settlements of "barbarian" tribes), acquired some of the essential traits which still appear in the contemporary world.